

ÚTI JEGYZETEK

Erdélyországban, 2007. június 23-30.

(Részletek)

Nagyváradot, a Trianon utánit nem ismerem, ha voltam is benne, átutazóként. Azt a Nagyváradot ismerem, azt is valamelyest, amelyet még Ady látott meg Krúdy meg Nagy Endre. A Kanonok sort, ahogy költőnk mutatta meg, a redakciót meg a társasági életet meg a vendéglőket, ahogy a többiek láttatták. S ennyi valamiképp, valamедdig elég volt nekem. Hogy a határ közeli magyar város meg a többi a románoké lett, máig sokkol. Sose értettem, honfitársaim miért nem háborognak! Tudomásul venni a trianoni döntést érzelmi hullámverés nélkül – ismerve következményét, oda az ország kétharmada, látni, mit építettünk ezer éven át, tudni, hogy bozgor az ottani magyar, s mindent megtesznek a hatalom új birtokosai, hogy eltüntessék a nyomokat, melyek ezer éves ottlétünkről, kultúránkról tanúskodnak – nekem nem sikerült, minden határátkelés megviselt, ez a mostani is, noha alig érzékelhető, létezik azért sorompó.

Egy útitársnőnk, tanárnő, humán szakos, tárta szét a kezét meglepődve, ahogy néztük a térképet, haladva Nagyvárad felé, jé, az elszakított Erdély nagyobb, mint a trianoni Magyarország, s a mai kisebb, mint amit elvettek? Igen, az nagyobb, emez kisebb, de ezt hajdanán szabad volt csonkának nevezni, utóbb viszont még a térképet sem lehetett kitenni az iskolák falára, nemhogy tanítani, úgy tanítani, hogy a felnövekvő gyerek értse is, mekkora igazságtalanság történt, kétharmadát elvenni annak, amit te birtokoltál, te hoztál létre, s legfeljebb mint száraz tényt sorolhatod a sok paktum között a trianont.

Úristen, micsoda intézményes hazaárulás pusztított ezen a tájon!

Űltem, háborogtam, a mai Nagyváradot most sem láttam. A székesegyház csak meg annak a kincstárát. De erről is Ady jutott az eszembe.

Átmentünk a Királyhágón, sőt, meg is álltunk. De minek? Töméntelen ócska bővítéssel áruló pavilonka, tájba nem illő, mint nálunk. Csak szegényesebb, szürkébb, mondjam, balkánibb. (S akkor még nem tudtam, ugyancsak látom majd a Gyilkos-tónál, Tamási Áron sírjánál, s a Békás-szorosban is.)

... eszembe jutott diákkorom nótája, hogy „Átmentem a Királyhágón, / Elvesztettem a huszárcsákóm, / Én Teremtőm, merre menjek, hol találjam, / Hol találjam az én kedves huszárcsákóm.” A huszárcsákót mi, magyarok, már régen elvesztettük, jövetben, menetben haladtunkban a Királyhágón, erről akár elmélkedhetünk is meg nosztalgizálhatunk is, magam is, kései magyar...

Csucsa. Nekünk, magyaroknak zárandókhely. Lehetne. Ady miatt persze. Amolyan siratófal. Mikor itt élt *Boncz Bertával*, a világháború éveiben, ez idő tájt fogalmazta keserű jeremiádjait, elvész a történelmi Magyarország. Többen meglepődtek, hogy nyitva a kastély, illetve a múzeum. Fizetni kellett, de jegyet nem kaptunk. S magyarul sem beszéltek. S Ady-relik-viákkal sem találkoztunk. Magyar nyelvű eligazító táblácskákkal sem. Gogával igen meg Gogáné szobrával meg görögkeleti kápolnával.

A kert nagy és meredek. Szegény Ady, mennyit kellett kopatnia beteg térdfűleteit, míg megtalálta az alkalmas fészket, ahová elrejtette boros flaskáit, meg ne lássa Bertuka meg a nagymama.

... A *Kalota partján* vagyunk. Ahol Ady is egykor. Tudni vélik, hol üldögélt rokon látogatáskor, hol a Kalota folyó partján, verseit, prózai frásait fogalmazva. Jó volna látni a vonulást, a büszke, szép magyarokét, ahogy a költő látta, láttatta a versében.

Bánffyhunad kazettás, varrottasokkal díszített református műemlék templomában hűsölünk. Mindenki lelkes, feldobott, Mányi Pista különösen, mivel megtalálta a kazettákat készítő kolozsvári mester, *Umling Lőrinc* kézjegyét az egyik táblán. Ám az is lehet, hogy nem itt találta meg, hanem *Körösfőn*. És lelkes az unokám, Réka, aki könyvvel a kezében mindent ellenőriz. Úgy van-e a valóságban is, ahogy a tudós frásokban? És kattognak a fényképezőgépek. Lehessen majd emlékezni.

Engem a történelemnél is jobban érdekel a mai valóság. S a tiszteletes úr, aki a valóságot magán átszűrve élénk hozza. Voltam már itt a főiskolásaimmal, tudom, hogy nagy formátumú személyiség *Kusztos Péter*, politikacsínálós, író, a magyarság megmaradásáért tevő valaki, akinek a szavaiból kitetszik, nem büszkék már a magyarok, magukra sem meg az anyaországbeliekre sem. Az a történelmi nevezetességű, mohácsi katasztrófát idéző szavazás megviselte, meg is törte őket. Máig nem felejtik. S attól sincsenek feldobva, hogy széthúzás van köztük, Markó és Tőkés hívei között, s ebben a széthúzásban nem tudnak anynyi eredményt elérni, amennyire most esély lenne, az európai tagság állapotából következően.

Kusztos tiszteletes úr úgy véli, a sikeres vállalkozások, magyar beruházások hozhatnák helyzetbe az erdélyi magyarokat. Az győz, aki minél nagyobb gazdasági befolyásra tesz szert. Bár, fogalmazza meg kesernyésen, mintha erről is lecsúsztunk volna, négy-öt évvel ezelőtt már áramolnia kellett volna a magyar tőkének.

A Kalota partján... Kalotaszentkirály. Itt éjszakázunk két alkalommal. Most kell szólnom arról, miként is vetődöttunk erre-felé. *Kőhegyi Pista*, régi színpados a „Vári korszakból”, mérnök, most nyugdíjas. S mivel ráért, eljött közénk a Kuckóba, szó szót követett, neki mániája – ahogy többször is emlegette – Erdély, hét éve minden nyáron körbeutazza, a falusi turizmus programján belül pompás szálláshelyekre s barátokra is talált. Ő biz' meg az idén is. Mire mi: készülünk magunk is, segítsen a szervezésben s a program kialakításában. Hát így kerültünk Kalotaszentkirályra. És nagyon jól éreztük magunkat. Pálinkával vártak meg pompás töltött káposztával. S kedvességgel, barátsággal.

A házigazda olyan szobában hálaltott, mely telve volt Ady-relikviákkal. Mint elmesélte, az Ady-rokonsághoz tartozó Visky-család két magányos öreg tagját gondozta, míg meg nem haltak, ezért, azért, telekért, földért, ahogy szokás, s maradtak könyvek, képek, olyanok is, melyeket eddig nem ismertem. Be-

széltettük is a házigazdát, akkor tudtuk meg, amit megtudtunk. Szombat lévén, hazajött a harminc év körüli fiú is, aki egy magyar mezőgazdasági cégnek a romániai képviselője. Mindig úton, nem ér rá házasodni, gyereket nemzeni – panasztolták a szülők. Másutt is hallottam, kevéske magyar születik.

A Kölcsey-jóslat beteljesedne? „És más nép áll a négy folyam partjára.”

... **Magyarvistára – nehéz utakon.** Tavaly egy hétig dolgoztam itt, vizsgálódott, méricskélte Mányi Pista meg Farkas Pista – építészek –, ők mondták, ide el kell jönni.

Vasárnap volt, délelőtt, a vasárnapi iskolásokat találtuk a templomban, a szép és meleg tekintetű tiszteltes asszonnyal, aki éppen a gyerekekkel foglalkozott, s miután kértük, mutassa be ezt a csuda műemléket, továbbította a kérést; mutassák be a falut meg az istenházát a gyerekek. Úgy hiszem, így kell magyarságtudatra nevelni, ahogy ő teszi, nevel a múlt értékeinek megőrzésére.

És harangoztak, az istentisztelet ideje volt; itt még láthattam vonulást, jöttek a hívek, rájuk még öröm volt nézni, vonultak ünnepi ábrázattal, egyenes derékkal, egyesek népviseletben.

Magam is feldobódtam, s egyszerre csak otthon éreztem magam, mintha gyermekségem falujában lennék, s nem kellett nagy fantázia ahhoz, hogy kitaláljam, ez a református faluközösség attól (is) ilyen – milyen? barátságos, szertartásos, hagyományápoló –, hogy jó papja, papnője van, próféta lelkületű házaspár – *Felházi Imre és Zsuzsa* –, akik nemcsak lélekművelést, de népművelést is végeznek. Éppen művelődési házat építenek, legyen alkalmas helye a különféle műhelyeknek, csoportoknak, a közösségért munkálkodni akaróknak.

Miért nem ad az Isten több karizmatikus értelmiségit a magyar nemzetnek, Erdélyben, itthon meg a többi elcsatolt helyen!?

Még két élmény. A halott táncos és Kató néni

Magyarvistán a templom közelében, a domboldalon nyugosznak az elhunytak. Különös sírhoz baktatunk, a falu jeles, hírneves néptáncosának a síremlékéhez, akinek a tudását lejegyezték az értők. A fejfa helyén egy bronzcsizma s rávésva a becenév. A táncosé. A lelkész házaspár kislánya a vezetőnk. És magyarul. És büszke.

Kató néni (*Nagyszékely Kata*) a gyöngyfűző, a viseletek értője, készítője, hordozója, őrzője. A tisztaszoba már szinte múzeum. S ő maga kicsoda személyiség! Remekül mesél, született előadó, humorérzéke páratlan, úgy építi fel közlendőjét, közben el nem alhatsz; Amerikában tanítják akként a szónoki beszéd fogásait, ahogy Kató néni műveli. Közben hozza a szoknyákat, pruszlikokat, lajbikat, az unokám – társaságunkban a legfiatalabb – a próbababa. Kató néni öltözteti. Ő meg élvezi. A társaság is jól mulat. Aztán én is sorra kerülök mint a legkarcsúbb legény, ködmön rajtam meg kalap, s állok beöltözve az unokám mellé. Fotóznak. Jól nézünk ki együtt.

Kolozsvár. Zrínyi a Farkas utcai templomban

Fotók a Mátyás szobor előtt. Beállunk. Végre nem túrnak dákok után, s szabad a tér. És szép város *Kolozsvár*. Meg benne a templomok, a Szent Mihály meg a Farkas utcai. Ez utóbbiban már felléptem. Egy istentisztelet után. A kőrösi diákjaimmal. Az egyik dokumentumdrámánkkal. S mekkora sikerrel. Erre emlékezem, ahogy járkálok a padok között meg az úrasztala előtt, meg nézegetem a falakon az egykori nagyok címereit,

amikor is sűg valamit Kőhegyi Pista: „Te Tibor, elmondhatnám a Zrínyit? (Részlet a *Török áfiumból*.) Persze hogy el – sűgom vissza. S akkor Pista kiáll, s szól Kolozsvárott a hajdani ige: „Magyarok tinéktek szölok”, meg az: „Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk.” Meg a: „Hic vobis, vel vincendum, vel moriendum est.”

A Házsongárdi temetőben

Keressük eleinket a *Házsongárdi temetőben*. Az útikalauz nyomán. Nem könnyen, de megtaláljuk őket, és koszorút helyezünk a sírjukra. Ezt tesszük és nem én találtam ki. Ilyen szellemiségű a játszó-kuckó tagság. Hála Istennek. Csak *Misztófalusi Kiss Miklós* sírja nem akar előbukkanni. Pedig nyomozunk utána, szinte már versenyzünk, ki találja meg. Sajnálom, hogy nem én, illetve, hogy én sem. Pedig mennyire szeretem a könyvét, a *Mentséget!* A memoárírásban példaképem.

Torda főterén

Nyomat nem leltem *Torda főterén* emlékoszlopnak, táblának, amely felhívna a turista figyelmét, tudatosodnék benne, olyan városban él, jár, melyben egykoron rendkívüli jelentőségű kultúrpolitikai esemény történt; először a világon, elsőként Európában, országgyűlés hozott törvényerejű döntést arról, hogy az állam területén valamennyi keresztény vallást el kell fogadni, egyik sem élvezhet előnyt, egyik sem kerülhet a törvény előtt megkülönböztetetten hátrányos helyzetbe.

Láttam viszont szobrot Avram Iancuról, Mihail Viteazuról, mindig, mindenütt óriás talapzatokon álltak, hirdetve a románoknak azt, amit, s nekünk is azt, amit. A templom viszont áll, ahol a nevezetes országgyűlés tartatott János Zsigmond fejedelem idejében, 1621-ben. Itt emlékezhet, aki akar, meg aki tud, a nevezetes eseményről.

Mi tanítjuk ezt az iskoláinkban?

Kellenének új szentek, gondolom a tordai hasadéknál

A *Szent László-legenda színhelyén!* Felautóztunk a tordai hasadékhöz, s megálltunk a tetőn. Azzal, hogy nézzük, fényképezzük ezt a lélegzet-elállító természeti képződményt. Egy órát adtunk magunknak az élménygyűjtésre. Am aki még nem járt itt, nem állta meg, hogy le ne gyalogoljon a bejárathoz, meg ne élje a torokszorító érzést, milyen porszemek is vagyunk e gigantikus alkotás tövében.

Ez volt az első eset, hogy a magunk alkotta határozat nem tartatott be. Akik fennmaradtunk a dombon, méltatlankodtunk, késnek a többiek, mi meg tétlenül lődörgünk.

Szalmakalappal a fejemen egy bokor tövében, mintha arról elmélkednék – teljék az idő –, miért is kreál az ember a maga számára legendákat? Szükséglet, hogy átlépjük a valóság mezsgyéjét, s higgyünk a transzcendensben? Kellenek a szentek, a rendkívüli emberek, a kivételes teremtmények, a példák, legyen kiket csodálnunk, követnünk, imádnunk? A sztárkultusz lélektani motivációi nem ebben keresendők? És a búcsújáró helyek iránti igény? Vágyódásunk, még ha titkos is, egy okos vezető után, aki rendkívüli, különb, mint mi, nem ebből fakad?

Szántalan templomban, ahol megmaradtak, vagy előkerültek a freskók, itt a Székelyföldön, mindenütt a Szent László-legendát festették a falra. A magyar szent csodás történetét.

Nemzeti legenda, új, mostani, de kellene! Megmaradásunk végett is.

Templomtorony a tóban. Bözödűjfalu

Makadám úton, rázódtatva magunkat a kisbuszban, zárán-dokolunk a rossz emlékű román vezér által kezdeményezett szé-kely falurombolás színhelyére, a vízzel elárasztott, egykor több-féle vallást is gyakorló (még Mózes-hitűek is éltek itt) *Bözödűj-faluba*. Olvas az ember a történekekről, képeket néz, mint mi is egykor, kimegy az utcára tiltakozni, ne bántsátok az erdélyi fal-vakat, s aztán egyszer csak lát: a völgyben, alattunk nyújtózkod-ik a tó, hatalmas, mondják, víztároló. Valaki felsikolt, Úris-ten, ott a vízben, ott a templomtorony, kereszt a tetején, s min-denki mondja, ez döbbenetes, ilyen nincs, ez nem lehet igaz, ilyesmiket. Megrendülten autózzuk körbe a víz alatti Bözödűj-falut, állunk a parton, énekelünk gyászénekeket, s magunkba roskadva állapítjuk meg; de igen, van ilyen, a hatalom, ha erőt vele szemben mutatni nem tudunk, azt tesz, amit akar.

Életnek azért van nyoma. A part melletti viskóban gyere-kes család. Egy férfi pénzt kér, s micsoda mesével, az ellenálló apa hősi történetével, akit a milicisták főbelőttek. S ők volná-nak itten az áldozat leszármazottai.

Amott meg! Kővér házaspár száll ki a gumicsónakból. Elé-gedetten. Horgásztak a templomtorony közelében, az elárasztott utcák, házak fölött, ebben a vízi temetőben, s jó volt a kapás, tele az iszák.

Persze az erdélyi magyar falvak rombolásának más útja-módja is ismeretes. Jékely Zoltán mikor írt már erről! Elég, ha a templomból kikopnak a hívek, nincs többé magyar falu. Az Is-ten háza gyülekezet nélkül, mintha víz alatt lenne.

Tört ülünk a buszban

Tört ülünk a buszban. Az eltűnt falu és a tűnedező falvak miatt érzett szomorúságunkat mérséklendő, iszunk. Előkerülnek a butykosok, s csak úgy az üveghől, ki-ki húz egyet. Magához méretezeten. S mintha felednénk, mekkora a baj, kedvet csiho-lunk ki magunkból. S megint székely viccek, góbés történetek.

Este tíz órára érünk új szálláshelyünkre, *Máréfalvára*. Az asz-tal terítve, pálinkáspoharak telítve, az ágyak megvetve. Jól érezzük magunkat.

Máréfalván, mintha otthon lennénk

Úgy döntöttek szervezőink, hogy három éjszakát töltünk *Máréfalván*. És jól döntöttek. Másod-, harmadnapon, bármerre is jártunk s jött az este, már örvendeztünk, megyünk haza.

Beléptünk az impozáns, faragott székelykapun, beléptünk, mint ki belépett az életbe. Errefelé életnek nevezik a családi udvart, mindent, ami a kapun belül van. Ezt magunkénak érez-tük, míg itt vagyunk, otthonunknak. Várt a vacsora, a szobánk, s főként és elsősorban *Ilonka Eszter, a háziasszony*, akiből áradt a megnyugtató kedvesség.

Szép beszédű Eszter, a fiatalabbaknak Eszter néni, mintha csak Ady Endre édesanyját látnám, Édest a ház előtt, a kert-ben, azon a fényképen, amelyiken a fia is látható, meleg barna szemek, párnás váll, tekintet, ami a belső világot térképezi, de szeretettel átfogja a külsőt is, minket, történetesen a reggeli al-kalmával, amikor ott áll mögöttünk, kitalálja a gondolatunkat, egyéni kívánságokat is teljesít, békességet terít ránk.

Egyik késő délutánon kiszekereztünk az esztenára, a négy ki-lométeres, egy utcájú falun át, a Fenyéd-patak melletti tágas rétre, hogy flekkenezzünk, s ünnepeljük *Merksz Pisták* harmin-cadik házassági évfordulóját. Nagy jókedvünkben ott is meg az úton hazafelé is nótáztunk, köszöntgettük az embereket, azok

meg integettek; mint kik örülnek, hogy vannak még, akik jó-kedvvel kiabálják tele az utcát. Nagyon meg nem lepődtek, a falu berendezkedett a falusi turizmusra, jól jön az a kis pénz, ami ebből jön, láttak derék pestit eddig is meg fognak is.

Kint az esztenán, a köszöntés vége felé a tudatalatti mélyé-ről előbuktak olyan nóták, mondjuk így, hazafias, Erdélyt sirató irredenta nóták, melyeket nálamnál tíz-husz évvel fiatalabbak, számukra is meglepő módon, hívtak elő, s mert most lehetett, kapcsolódott ehhez mindenki, politikai meggyőződésétől füg-getlenül, ám, amiért az esetet említem, kísérőink, az itteni szé-kelyek, a kocsisok, a flekkensütők, férfiak és asszonyok, először csak hallgattak tartózkodóan, aztán meglepetés ült az arcukra, majd meghatottság lágyított a vonásaikon, felálltak a rönkről, melyen üldögéltek, tőlünk kissé távolabb, közelebb jöttek hoz-zánk, s bátortalanul bár, de velünk énekeltek, meghatott egy-más felé fordulásban.

Kocsmában

Akik nem vállalkoznak, akiknek nincs pénzük, hogy ven-dégfogadásra alkalmassá tegyék házaikat, akik nem dolgoztak rövidebb-hosszabb ideig külföldön, Magyarországon története-sen, s gyarapítani ingó, ingatlan vagyontájkukat nem képesek, azok ülnek be a falusi kocsmák valamelyikébe, munka után vagy helyett, velük tudtam szót váltani sörívás közben, tőlük hallhattam, hogy rossz a helyzet, nincs munka, illetve kevés, ha van is, alacsony az alapbér; abból csak vegetálni lehet, hogy a diktátor idején is jobb volt, mert nem ismerték a munkanélkü-liséget, most meg tévesz sincs, maradt nekik az erdő, a fakiter-melés. Egyébként a magyarokat megosztó politikai párviadal-ban ők, itt, *Székelyudvarhely* környékén *Szász Jenő, másként Tő-kés püspök mellett állnak*.

Vágytam rá, de az úgynevezett székely góbésággal én biz' a kocsmákban nem találkoztam, tulajdonságokat, jegyeket, me-lyeket a Tamási- és Nyíró-olvasó a speciális székely mentalitás-hoz szokott volt kapcsolni, mint a formás beszéd, bölcs lassúság, agyafúrtság, nem bírtam felfedezni, a piás székely épp olyan volt, mint az otthoni, bizalmaskodó és könnyes szemű, akadozó nyelvű és botladozó léptű.

Biró Endre, a bögözi karizmatikus lelkész

Szerda reggelén *Bögözre* hajtatunk. Mányi Pista ül az autó kocsisa mellett. Kőhegyi Pista lemond a vezetői szerepről, in-kább sörözik, s ha hosszú az út egyik templomtól a másikig, al-szik. Pista viszont elemében van, egyébként is vezető egyéniség, határozott, felkészült, s olyan, aki egy személyben dönt. Ez ne-kem szokatlan, de mivel a többiek nem szólnak, kényelmes ez így nekik, én is csak egyszer robbanok, amiért véleményt nem mondhatok.

Megyünk tehát, aztán megállunk a bögözi kőfallal körülvett gótikus református templomnál, mint a könyvek írják, Erdély legrégibb és legegységesebb épen maradt középkori templomá-nál. Mit mondjak, tényleg csodálatos, annak is tartom, de vé-lem, azért is, mivel már az eszemmel is tudom, hogy ezt szeret-nem kell, csodálatosnak kell tartani, mivel a legrégibb, meg ka-zettája van s restaurálásra váró freskói, tehát páratlan értéket képvisel. Nekem mind szép, amit látok, láttam, a templomokba lépve megtöltődöm áhítattal, meg egyébként is jól érzem ma-gam az Úr házaiban, de végül is egy-egy részletkép, egy-egy be-nyomás, amit viszek magammal, ami miatt emlékszem majd az egészre.

A bögozi templom azért maradt meg bennem, mivel a templomban magában benne volt *Bíró Endre tiszteletes úr*, az ironikus és önironikus ciceróne, aki úgy vezetett minket végig a templom és a freskók – itt is a Szent László-legendá – történetén, hogy végestelen-végig kapcsolódott a mához, csúfolkodott a pesti kirándulató régészeken, véleménye volt az erdélyi értelmiségéről, a magyar politikáról, a történelmi népszavazásról. Nem volt patetikus, megnevetetett minket, miközben tükröt tartott elénk, volt bátorsága a templomban humorosan szólni.

Hálából annyi képeslapot vásároltunk s annyi pénzt dobáltunk a perselybe, mint sehol másutt. (A végén kiderült, hogy a tiszteletes úr leányát tanítottam a nagykőrösi főiskolán, s már korábban is találkoztunk az életben.)

Szalonnabástya a székelyderzsi erődtemplomban

A székelyderzsi unitárius templomba sem térek be, soha életben meg nem nézem, ha nem előtte áll meg a mikrobusz. De megállt.

Erődtemplomot jöttünk nézni – román korit, mely átível a gótikába –, olyat, amely építésekor és utána sokáig védelmi célokot szolgált. A torony kiemelkedő bástya, a templom ablakai lőrésablakok, körülötte a várfalak erősek és magasak, a bástyák épek.

A lelkész fáradt, éjszaka érkezett haza külföldről, nem magyarázott. Egy hölgy jött nagy sokára. Neki fizetnünk kellett.

Mit tesz egy okos falu népe, ha ott a várfal, de nincs kit védeni, s végiggondolja, van-e mit védeni? Lebontják a várfalon belüli védőfolyosókat, és cserepes hombarokokat építenek helyébe, legyen hol biztonságosan tárolni a gabonát. S a várbástyák? Lesz hely a többi élelmiszernek, többek között a szalonnának.

S az erődtemplom, azon kívül, hogy helye a léleképülésnek, tárolója, biztonságos tárolója máig a családok élelmének. A hölgy, akinek fizetni kellett, megmutatta a szalonna bástyát. Csuda jó illat terjengett benne. S ott függtek a nevek. Melyik zsírozó kié. Az asszonyok, mint megtudtuk, szerdai napokon mehetnek az erődbe, hogy felfrissítsék otthoni éleléstárukat.

Ezért a leleményért járnak errefelé a turisták. És megnézhetik bent a templomban a freskókat is, a leginkább épen maradt Szent László-legendá képsorait.

Mi is megnéztük.

Vofkori György, Szejkefürdő és Orbán Balázs

Vofkori György. Székelyudvarhelyen ő száll fel a buszunkra, hogy bemutassa nekünk Szejkefürdőt, és rábeszélésünkre, *Énlakát*.

De írjam sorjában, mivel a történet magáért beszél. Kőhegyi Pista, aki egy évvel ezelőtt véletlenül találkozott az alig nyugdíjas tanárral, éppen Szejkefürdőn, megígértette vele, ha erre jár a jövő nyáron, vállalja, hogy kalauza lesz annak a társaságnak, akivel érkezik. Aztán telefonon előtte, telefon a napján, az okos mobil kapcsol, felvennénk a központban – közli Pista –, ha nem gondolta meg magát, s mivel nem gondolta meg magát, a fürge, dinamikus öregúr, a székelyudvarhelyi tanár, a nagy lokálpatrióta, a Székelyföld kiváló ismerője, több útleírás szerzője, az *Utazások Székelyföldön* című kötet írójának testvére, máris a buszunkon ül, mikrofon a kezében, és pontos mondatokban, érzékletes módon tájékoztat, hol járunk, merre megyünk, mit látunk.

A tanár úr több mint idegenvezető, a tanár úr karizmatikus személyiség, nem lehet nem rá figyelni, a tanár úr mondatai mögött van a lényeg, meg a hangsúlyaiban, meg az elhallgatásaiban. S mi értjük a tanár urat akkor is, amikor Szejkefürdőn – miközben baktatunk a dombra a székelykapuk között a kiváló

férfiú sírjához – Orbán Baláznak, a legnagyobb székelynek az életművét méltatja, benne azt, hogy önismeretünk bővítésére szentelte életét – nemde kellenének ilyen férfiak ma is –, meg amikor a méltatlan utókorról beszél, örökösökről, más székely közéleti férfiakra, akik illően eltemetni sem voltak képesek minden idők legjelentősebb székely tudós polihistorát, a *Székelyföld leírása* című hatalmas mű szerzőjét.

Tamási Áron sírjánál

Nem hiszem, hogy van még író a Kárpát-medencében, akinek a sírját annyian látogatnák, mint Tamási Áronét Farkaslakán. Énlaka felé mentünkben mi is megállunk s koszorúunk. Megállapítjuk, hogy a *Szervátuszok* szobra impozáns és kifejező, s holtában is dicsérik Tamási Áront, hogy akként rendelkezett, rakják csak őt honi földbe, hátha egyszer – sejtette, nem sejtette – az irodalomolvasó magyarok zárandokhelyévé válik Farkaslaka, a hely, ahová temetik.

Több busz állt most is az úton s több árusító bódé az út mellett.

Jó magyarhoz illően gondolkodott és bölcsen a mi Áronunk. Isten jutalmazza odafent!

Énlakát látni kell

Énlakát látni kell, mondták szellemi vezetőink, régész-építészeink, Mányi Pista és Virágos Réka. Ha látni kell, hát lásuk! Kedvünket növeli úti vezetőnk, a tudós Vofkori György is, mondván, az út döcögős, noha jobb, mint régen, de a törettest megéri. Rábízzuk tehát magunkat tapasztalt irányítónkra, jeles sofőr urunkra, aki – bízunk ebben – majd csak odavezérel minket Énlaka közepébe, a fallal körülvett műemlék templom elé.

És most elmondom, mit tanultam kalauzunktól és jeles könyvek szerzőitől, mitől is része vagy tervezett része a világörökségnek ez a mi Énlakánk, mért is kellett idedöcögnünk, dombokon fel és le, a fő utaktól messzire.

Énlaka, a Firtos-hegyalja kis halmaztelepülése, ősi székely település, a középkort idéző „festői rendetlenségben” szétszórt girbe-görbe utcák szövedékével, szabálytalan birtoktestek sokaságával, a beépítés egyenetlenségével, sőt rendezetlenségével.

A római korban fontos határerőd húzódott a falu határában, maga a község a római polgári település helyén épült, a templom pedig a Jupiter szentélyre. Feliratos kövek is előkerültek s maradványok, melyek arra utalnak, hogy fürdőben áztaták magukat a római civilek és katonák.

Az unitárius templom a várdomb tetején kultikus építészeti ékesség. Stílusa a gótika jegyeit őrzi, a hajót pedig, mint másfelé is, festett kazettás mennyezet fedi, melyről a szakemberek úgy nyilatkoznak, hogy a legszebb erdélyi mennyezetek egyike. S találtak rovásírásos feliratot is.

A cinterem sírkövei a tizenhetedik századból fontos üzenetek közvetítői. Egyedülálló ritkaság a több száz éves hársfa...

Megérkezvén, felfelé a dombon, a templom irányába, majd fent, a csodás gótikában, látni és hallani a kitűnő tanárt, Vofkori Györgyöt, aki nemhogy tiszteletdíjat, de még ajándékot sem akart elfogadni, mondván, szülővidéke bemutatását barátságából vállalta.

A tőke Szovátán

A kapitalizmus áldásos hatása. Komolyan! Láttam a tőkét Szovátán. Nem ismertem rá. Nem a tőkére, Szovátára. Húsz évvel ezelőtt jártam itt. Szállodák nőttek azóta, mindenfelé építkezés, jó utak, éttermek, egyirányú forgalom, a multi cégek rek-

KÖZMŰVELŐDÉSI STRATÉGIA

lámjai ordítanak, akár nyugaton is lehetnék, minden globális, a kiszolgáló intézményekben nem beszélnek magyarul, de a románra sincs szüksége, mindenki az angolt töri.

A tó vize talán a régi. Nem másztam bele. Hajdanában lebegtem rajta.

Elég élménynek a régi.

A szárhegyi Lázár-kastélyban. És a hiteink?

A szárhegyi Lázár-kastély mindenkit elkápráztatott, a szakembereinket is. Nem számítottak rá, hogy itt találják az erdélyi reneszánsz építkezés talán legszebb alkotását, s fokozta a gyönyört annak tudata, hogy ott tanyázunk, ahol Bethlen Gábor gyerekeskedett, s azon az udvaron sétálunk, ahol a későbbi nagy fejedelem játszott unokatestvérével, Lázár Istvánnal.

Amíg a többiek ájultak és nézték a látnivalókat, leragasztottam magam az impozáns, harmonikus lovagteremnél, én ugyanis már jártam itt néhány évvel ezelőtt, s tűnődtem – amint ültem a hosszú asztal mellett, ebéddel egybekötött fogadáson, melyet az itteniek adtak A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága itt konferenciázó tagjai részére –, mint foszladozik minden, ami egykor erősnek, egységesnek tűnt. Hol van már a régi egyesület! Ugyan még toldozzák, foldozzák a „pomogácsok”, de funkcióját veszítve, szükségszerűen halódik.

És hol a régi Erdély, hová lettek a bölcs borozások, a bethlengábori erdő és okosság, hová a régi szerelem és a hiteink, melyek elköszöntek?

A Gyilkos-tó sem a régi, a Gyilkos-tó is, mint egy régóta használatban lévő szolgáltató hely. Szürke és kopott. Vagy csak annak tűnik, talán a mellette lévő sok ócskaságtól, bodegáktól, épületektől.

Ötvenkét évvel ezelőtt, Istenem, Borszékéről törekelődöttünk le, egy olyan bűdös buszon, amelynek a „lakótere” tele volt kipufogó gázzal és benzingőzzel, az érzékenyebb lelkűek, mint amilyen Kósa Vilma is volt, hánytak közben, de a Gyilkos-tó érintetlennek tetszett, s a fenséges – apukám kedvenc szóhasználatát – környezet, a hegyek sörényével – József Attila kifejezése – meg a Békás-szorossal, olyan természeti élménnyel ajándékoztak meg, melyet őriztem. Ilyesmire számítottam most is. Másztam. Felejttem is. Emlékszem inkább, mint száguldoztam ki az ötven év előtti „társasjágányból”, s irány a tó, szabad, nem szabad, hideg, nem hideg, bele a vízbe. Mintha jégtövisek szurkálnának, úgy éreztem magam úszás közben, az egész mégis fantasztikusnak tűnt. Majd vettem volna fel a pulóveremet, a buszban hagytam, ám az már schol sem volt. Ellopták. Hogy ne felejtsem, hol is voltam.

Kelltek valamiféle készítés

Csakhamar a lovak közé csaptunk, a Gyergyói-medencéből átmentünk a Csíkibe, s hipp-hopp megálltunk a Csíkkarcfalvi erődtornyon előtt, és nem emlékszem, mit láttam, nézem a képeket, olvasom az útleírásokat, semmi sem segít. Egyetlen személyes élmény nem sok, annyi sem bukkan elő.

A szépség önmagában nem elég, állhat ott az erődtornyon, hirdetheti eleink élet- és művészetszeretét, a dicső múltat, de büszke csak akkor lehetek rá, és rájuk, ha a lellem már kinyitottam. Ahhoz meg kelltek valamiféle készítés.

Nekem itt, most semminemű sem volt. És a látvány sem nyűgözött le. Pedig megtehette volna, mert mint olvasom, az épületegyüttes, a nyolc méter magas várfal, lőréscekkkel ellátott

elővár vagy barbakán, melynek belső oldalán sértetlenül áll a fából épült gyilokjáró vagy vívófolyosó, az ötemeletes lőréses erődtornony, a pajzsfalal ellátott kaputornony, melyen át bejutottunk a vártemplom udvarára, lenyűgöző, s magával ragadható volt.

Közömbös maradtam. Bizonyosan fáradt voltam, álmos.

Bezzeg Csíkrákos! Táltos a templomtornyon?

Bezzeg Csíkrákos! Pár kilométerre Csíkkarcfalvától. Hogy itt megállunk, erre számítottam. Csíkrákosból, mondhatni, készültem.

A specialitása miatt. A késő gótikus kor emlékét őrző, Árpád-kori eredetű műemlék – védművekké ellátott banderiális vártemplom – érdekessége a harminc méter magas torony, melyen egyedülálló falfestmények láthatók, jelek, ábrák, melyek jelentését megnyugtatóan senki sem magyarázta meg eddig, de amelyek folyamatosan foglalkoztatják a szakembereket. Nem tudni, mikor kerültek oda az emberi alakok, az állatok, a nap és a csillagok.

Álltunk a torony előtt, néztünk felfelé, ámultunk és magyarázatokat találtunk ki. Hogy a tornyon sok a zodiákus jel, ez hamarosan kitetszett. Rékánk, mint kitalációkra hajlandóságot nem mutató régész, pozitívista inkább, azt mondta, valami történet van odafestve mozaikosan, s mert mozaikosan, megfejtethetetlenül. Kósa Vilma, a nagymamája, egy másik csoportnak azt magyarázta – ő olvasta Sisa Béla könyvét a csíkrákosi tornyról, miként magam is, csak én nem nyilvánítottam véleményem, örültem, hogy láthatom –, hogy ott bizony „a sámánizmus egyik legkarakteresebb epizódjának, a sámánválasznak s a felső világba jutásnak az epizódját meséli el a képsor.” S valóban, ott a tornyon az életfa, a szarvas, a táltos, feldarabolt és összerakott állapotában, s persze az égitestek és az állatok.

Mint a társadalomban s mint a politikában, kettészakadt a társaság, ki ide, ki oda húzott. Hogy ez világnézet szerint történt volna?

Eltévedünk Csíksomlyón

Estére értünk Csíksomlyóra, szálláshelyünkre. Mesterséges hold irányította a buszt, mondta a géphang, mondta, most erre, száz méterre arra, megint amarra, így tekergőztünk Csíksomlyón, közben kétszer is végigautóztunk főutcákon, lehetetlen mellékutakon, láttuk többször a zarándokhelyet is, a templomba közben be is tértünk, majd tovább tekergőztünk. Egyszer aztán határozott felszólításra valamely rét mellé értünk, honnan út tovább már nem vezetett, mit volt mit tenni, utunk s tévelygéseink során először emberi lényt kérdeztünk meg, hol is a végcél, a szállás. S csudák csudája, miután székely atyánk fia kimulatatta magát, mint jutottunk a faluszélre, elmagyarázta, merre is kanyarodjunk. Visszafordultunk, majd megálltunk egy feltört út végénél, s cókmoikkal rakva, végigbotladoztunk az úton, hogy elérjük a panziót. Létezett közben mobil kapcsolat is, csak arról nem mesélt senki, hogy a szállás kocsival megközelíthetetlen. És erről a műhold is hallgatott.

Téblábolt köztünk ugyan az akasztófahumor, de a vegetatív neurózis sem aludt. Megizzadtam, mire a szállásra értem.

Lehet, hogy ez volt az utolsó csíksomlyói zarándokutam?

Nosztalgikus séta... Az ötödik napba zsúfolódott Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy, e két híres város megtekintése. Bekukkantottunk ide is, miként Bolond Istók Debrecenbe.

Új látnivalókra, ismeretekre nem vágytam, inkább emlékeimet idéztem, s arra gondoltam, mi mindenre képes az ember, ha még csak lelkes hetvenes. Akkortájt sűrűn jártam Erdélybe, afféle prófétai hevülettel, ha hívtak, mentem a nagykőrösi főiskolásokkal, úgy véltem, a magyar golgotáról szóló dokumentumdrámánkat minél több helyen be kell mutatni, schol nem szólhat igazabban, mint Székelyföldön, s most, hogy újra látom a kézdivásárhelyi református templomot meg a sepsiszentgyörgyit, újra élelem az élményt, itt is felléptünk, itt is remegett a levegő.

Hetvenkedtem másként is, naiv módon hittem, ha segíték a drámapedagógia terjesztésében, a demokráciát meg az öntudatos gondolkodást erősítem; vállaltam egy egyhetes tanfolyamot Sepsin, később egy több napos Kósa Vilnával, de vezetem kurzust *Marosvásárhelyen*, és felléptünk a vártemplomban és *Székelyudvarhelyen* meg a *Sóvidéken* is.

Sétáltam az asszonnyal, emlékeztünk, beszélgettünk. A többiek múzeumokat látogattak, emlékhelyeket, vagy éppen chédeltek.

Jó volt.

Ámulok, micsoda érték!

Ezen a napon még megtekintettünk két templomot, *Gelencén* és *Zabolán*, csodálatos erődtemplomokat. Csak arra emlékszem, hogy ámultam; micsoda múlt, mennyi érték, milyen ízlés, mekkora teremtő akarat, mi mindent tudott alkotni ez a székely-magyar nép évszázadokkal ezelőtt. És akkor jön egy Trianon!

A csodálatnak és a szomorúságnak a keveréke töltött el, ettől érzék szerveim eltoppantak, az érzés kiszorította az érzékelést, láttam, de nem néztem, hallottam, de fel nem fogtam.

Ha élünk, ide, ezekre a helyekre egyszer talán még eljövünk.

És még bekanyarodtunk *Csernátonba* is, skanzen-múzeumot nézni, ahol megint csak egy kiváló ember kalauzolt, a nagy fantáziájú gyűjtőnek, az egykori csernátoni tanító fiainak egyike, *Haszmann József*, ők gyarapították tovább a gyűjteményt, s tették messze földön híressé a múzeumot; legyenek büszkék a székelyek, mi mindent alkottak eleik.

A Szent Anna-tónál

És mi mindent alkotott itt a természet is! Többek között a *Szent Anna-tavat*. Mire odaértünk, hívős lett. Fürödni nem lehetett. Egyszer régen, amikor a kislányunk még kislány volt, nem autóval, gyalog jöttünk ide, *Tusnádfürdő*ről turistaúton, csak hogy lássuk a csodát, s elmesélhessük a kislánynak a tó legendáját. Fordultunk is rögvest vissza, hogy sötétedés előtt a szállásra érjünk.

Hetedik nap... Búcsú a máréfalviaktól

Nyugatnak indultunk ezen a reggelen, a hetedikén, nyugatnak, a szűkebb haza irányába. Még egy családias reggeli *Ilonka Esztkéék*nél, még egy szilvapálinkás búcsúpohár, egy népdalos köszöntő arról, hogy maradjon házukon az Isten áldása, kézfogás, ölelés, aztán beszállás a buszba, motorberregés és integetés, elhagyjuk *Máréfalvát*.

Hányszor gondoltam már, nekibúslásban, milyen szép is a világunk, a természeti világunk, a teremtet világunk, milyen szép ember nélkül. S aztán rájövök, igaz, az ember csúfítja el, de az ember is szépíti meg. A máréfalvi vendéglátók, meg akik még szerettek bennünket az úton, ők tették nekünk, nekem széppé Erdélyt.

Végre szabad emlékezni

Petőfi-emlékszobák és helyek. *Székelykeresztúron* a *Gyárfás-kastély*, *Héjjásfalván* az *emlékpark*, tőle nem messze az emlékoszlop. Korábban, erre járva vagy zárva találtattak, vagy átalakítás alatt voltak, vagy gondozatlanság miatt elrettentettek, most meg csinosság, szépen elrendezett relikviák, koszorúk, okos idegenvezetés. Végre! Végre! Talán lesz „...haza még, ahol értik e hexametert is”, jut eszembe *Radnóti*, *Petőfi* apropóján.

És az is eszembe jut; ez a zseni huszonhat éves, amikor életművel a háta mögött, egy átbeszélgelt éjszaka után *Székelykeresztúrról*, csak úgy, civilben, kiszekerezik a harctérre, hogy mint egy haditudósító, írjon majd arról, mi is történik a fronton, aztán, aztán, filmszalagszakadás. Százötven éve már! Lehet találni.

Az unokám meg most huszonhat éves, most nőül, most kezdi az életet.

A szepességi Felkát idézik

Segesvár, *Nagyszében*. Hogy én hogy szeretem ezeket a német kisvárosokat! Ahányszor erre jártam, nem mulasztottam el, csak úgy cél nélkül, rámpont nélkül sétálni bennük. És nem csak azért, mert arányosak hozzám, és megnyugtat a harmónia, amely sugárzik a terekből, a szabályosság, amely az utcákból és a házakból, és nemcsak azért, mert szeretem az épületek színeit, melyek együtt fénylenek a nappal és az éjjel, hanem mert megidézik gyerekkorom kisvárosát, a szepességi Felkát, meg az élményeket, a kedveseket, melyek Felkához, a német kisvárosához kapcsolódnak, *Szanitter* őseim, édesanyám szülőföldjéhez.

Sétáltam most is, lődörögtem, bámultam ide-oda, harangjátékot hallgattam, csodáltam, milyen takaros lett ez a Nagyszében, ez a kulturális főváros, mintha nem is Romániában lennék, söröztem *Bezdán Józsiékkal*, örültem, hogy a sétáló utcán hangoskodás nélkül zajlik az élet, mintha *Nürnbergben* lennék vagy *Kőszegen*, még inkább a régi Felkán, mintha itt járna, igen, ezért volt minden otthonos, itt járna az ősök, cipyszer őscim szelleme.

Szász őseim. Tisztelem őket, mintsem szeretem

Nem múlhatott el egy nap sem műemlék nélkül. Mányi *Pis-ta* útiterve és szakmai kíváncsisága meg Réka unokánk régész szenvedélye – ha kezdetben kételyeink is lettek volna – szolgáltak biztosítékul, nem maradhatunk templomos élmény nélkül. Mert lám, a hetedik napra is kijut a mindennapi. Ma szász templomokat csodálunk. Ironizálhatok akár, de tényleg csodálunk. És hálás vagyok, hogy elvezényelték *Berethalomra* és *Meggyesre*, egyrészt, mivel sosem jártam itt, másrészt, mivel káprázatosak ezek a szász templomok, ezek a hatalmas erődtemplomok. Másként szépek, mint a mieink ott Székelyföldön meg a nagy magyar alföldön. Ezek lenyűgöznek, ezeket bámulom, járkálok bennük, mintha érdekességeket tároló múzeumban kíváncsiskodnék. Az áhítatot a kicsikben, a szegényesekben, a kazettásokban érzem.

A kalapomat azért megemelem. Eljönnek ezek a szászok egykoron a szülőföldjükről, több száz kilométert is megtesznek, hogy valahol, másutt otthon legyenek, és gondolom, nem a tehetségesek, nem a kiemelkedő tehetségűek jönnek, és mégis hazát teremtenek a hazában, a szülőföldi minta szerint. A templomok nagysága, berendezése gazdagságról árulkodik, ízlésről, s arról, hogy ők itt nem szorongtak. S nem is hasonultak, sem meg, sem máshoz, sem a magyarokhoz, sem a románokhoz.

S a huszadik században – micsoda korszak – indulnak vissza, honnan jöttek. Visszavásárolják őket. Kár, nagy kár! S hogy a

KÖZMŰVELŐDÉSI STRATÉGIA

falusi házaikba kik települtek, volt módom látni korábban! Akár énckelhatték volna a zsoldárossal: „Öröködbe Uram pogányok jöttek.”

Ha nem mennek el, talán szövetségesek lettek volna az autonómiaharcban. Árvák ezek a mieink ott Erdélyben, de nagyon!

Csernaszentkirály

Utolsó erdélyi szálláshely, *Csernaszentkirály*. Vajdahunyad mellett, Déva fölött székely falu a román tengerben. A mádэфalvi vérengzés után a székelyföldről Moldvába települnek, majd a tizenkilencedik században vissza, a monarchiabeli Délvidékre, onnan ide – Csernaszentkirály akkor még Magyarországhoz tartozik –, a többi tudjuk. Mióta szabad a közlekedés Erdély földjére, és sűrűnlépi át a határt a turisták, a csoportban utazók, rájöttek, üzlet van a falusi turizmusban. A falujuk közel esik a főútvonalhoz, más magyar község a környéken nincs, az anyaországból jövők szólhatnak a nyelvükön, összkomfortosított házaik az igényeknek megfelelnek, az érdeklődő az internet révén minden információt beszerezhet, utazási irodákkal is kapcsolatban vannak; a lényeg, hogy alig van kihasználatlan napjuk.

Házigazdánk, a művelt kőműves, aki ünneplőben fogadott, s csinos felesége, minden jóval ellátott bennünket. Gondoskodásuk növelte otthonosságérzetünket, s amikor vándorol az ember, igencsak megnő a feszültségmentesség igénye.

Nyolcadik nap... Vajdahunyad vára

A nyolcadik napon, a hazautazás napján még elmentünk *Vajdahunyad várához*, a viszonylag épen megmaradt, Hunyadiak

által épített építészeti remekhez. Restaurálják. A városligeti másolat makettnek tűnik az eredetihez képest. Azt mondtam magamnak, ezt látni kellett. Örülök, hogy még ebben az életben sikerült. A város maga szörnyű, lepusztult iparváros, de ez a vár!

... És jöttünk hazafelé. Vágytunk hazajönni. Lépjük át még időben a határt, hogy estére Pestre érjünk. Eljöttünk *Déva és Lippa* mellett, lemondtunk a radnai szűz áldásáról is, s megelégedtünk azzal, hogy *Aradon* időzünk egy keveset, megtekintendő a Kálvária-szobrot és a kivégzés emlékhelyét. Rékánkkal még ebédeltünk egy jót, ő rendelt angolul, ez olyan megnyugtató volt, tudhattam, mit eszem, söröztünk egy nagyot, s ezek után nyugodt lélekkel ültem be a buszba. A székemre, az utolsó előtti sorba, hogy onnan is szálljak ki, este 9 óra körül, azon a helyen, ahonnan nyolc nappal korábban elindultunk. Réka férje, Gábor várt minket, s vélc hazaautóztunk.

Epilógus

Az utolsó száz kilométeren *Emőke*, az elnökasszony bölcsen helyezte el köszöneteit, mindenki megkapta, aki dolgozott az útért. És egymásnak is köszöntük a megértést és a türelmet, hogy békeességben teltek napjaink. S ha voltak is szurkapiszkák, ironikus felhangok, mert voltak, a humor az éleket mindig tompította. Inkább közeledtünk egymáshoz, mintsem távolodtunk volna. S ez a megállapítás vonatkozik azokra is, akikre kezdetben úgy tekintettünk, mint vendégekre. Mire az utat befejeztük, ők is kuckósok lettek.

